Kulturredaktör: Peter Elmlund

Ondskans ohyggliga banalitet

Påståendet att det tyska folket på grund av sin kultur var väl anpassat för att delta i det judiska folkmordet, vilket Daniel Goldhagen hävdar i en aktuell bok, ifrågasätts av Svante Folin, som anser att ondskan är mer allmän än så.

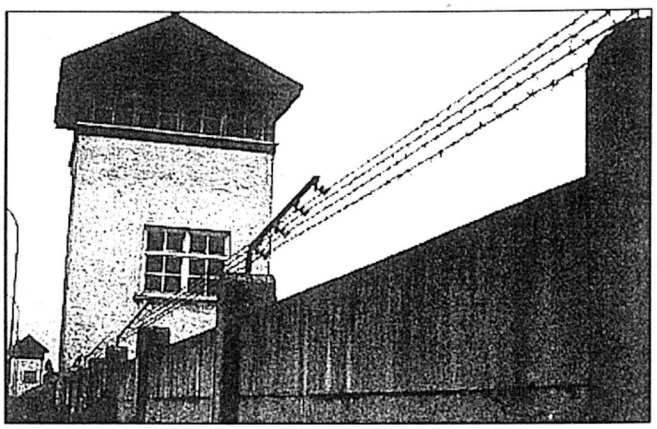

Det första lägret. Tornet på bilden ser i stort sett likadant ut som det gjorde 1933 då Heinrich Himmler bestämde att Dachau, det första koncentrationslägret skulle byggas.

Den amerikanske historikern Daniel Goldhagens bok *Hitler's Willing executioners: Ordinary Germans and the Holocoust* har väckt stort rabalder. I USA tycks reaktionerna ha varit i det närmaste exalterat positiva; ord som monumental, revolutionerande och epokgörande prunkar i recensionsfloran.

Debatt

I Tyskland har entusiasmen varit synnerligen dämpad, vilket knappast förvånar då den *nya* huvudtesen är att tyskarna under det tolvåriga tusenårsriket var den perverterade regimens patologiskt villiga tjänstehjon.

I DN recenserades boken den 2 maj av G O:son Waltå under rubriken "Ett folk av tjänstvilliga bödlar?". Frågetecknet rätar recensenten ut i sin summering och slutsats "Goldhagens studie visar obönhörligt på en sanning som vi i det längsta värjer oss emot: att en skrämmande stor del av det tyska folket antingen deltog aktivt i eller lät Förintelsen äga rum med sitt goda minne."

Arkiv

Goldhagens anspråk på originalitet vad avser källor baseras på intensiva studier av tyska krigsförbrytararkiv rörande de 38 polisbataljoner, omfattande 19 000 män, vars uppgift var att finkamma de ockuperade östterritorierna på judar och avrätta dem manuellt ofta på ort och ställe. Särskilt reservpolisbataljon 101 granskas i detalj.

Jag har inte läst Goldhagens bok men däremot Christopher R Brownings "Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland" från 1992. Det var Brownings obehagligt tankeväckande studier som satte bataljon 101 på den herostratiska ryktbarhetens karta. Eftersom Browning var den förste som på allvar utnyttjade polismaterialet och då hans slutsats är rakt motsatt Goldhagens, kan det vara av intresse att summera hans exposé över bataljon 101:s härjningar.

Ingen jämn process

I mitten av mars 1942 levde 80 procent av Förintelsens framtida offer, "bara" 20 procent hade mördats. Ett knappt år senare hade procentsiffrorna kastats om. Bilden av Förintelsen som en pedantiskt styrd industriprocess, där en jämn ström av offer går upp i rök, är felaktig. Centrum i förloppet är en årslång, paroxysmal, polsk pogrom mitt under den livsavgörande kampen mot de slaviska horderna i öst. 50 procent av judarna gasades, 25 procent dog av svält och umbäranden och 25 procent slaktades under maximalt brutala former av bland annat polisbataljonerna. Koncentrationslägrens personal var minimal. För att jaga judar på fältet fordrades helt andra insatser. Det är denna senare aspekt av massmördandet som Browning intresserar sig för.

Reservpolisbataljon 101, en avdelning av den tyska ordningspolisen, var en typisk kugge i förintelsemaskineriet. Bataljonen på cirka 500 man bestod genomsnittligen av medelålders familjeförsörjare från Hamburg.

Nazifientligt

Socioekonomiskt tillhörde de arbetar- eller lägre medelklass och hade växt upp och norminoktrinerats i det förnazistiska Tyskland (det vill säga Wilhelminsk eller Weimarrepubliksmiljö). Hamburg var notoriskt nazifientligt och graden av partianslutning, cirka 25 procent, speglade sannolikt opportunism och karriärhänsyn, snarare än ideologisk lidelse.

I den rådande militärpolitiska situationen betraktades bataljonens medlemmar som umbärligt avskrap, odugliga för ordinarie krigstjänst men användbara som etniska sopgubbar i ockuperade områden.

Till skillnad från SS-trupperna, Himmlers kelgrisar, ansågs de inte värda antisemitiska pep-talks inför de stundande, oortodoxa arbetsuppgifterna. Få reservpoliser hade lossat ett skott på allvar; ingen hade erfarenhet av ockupationstjänstgöring och ingen en aning om vad som förestod.

Med andra ord, dessa luggslitna soldater var knappast idealiska i rollen som professionella massmördare.

Browning följer bataljonens polska kommendering ibland dag för dag och ger en unik inblick i massmördandet av bland annat barn och kvinnor som banal rutin, bödelsknegarens vardagliga vedermödor och det abnormas normalitet.

Den 11 juli 1942 fick bataljon 101:s chef major Trapp en fullkomligt oväntad order om att hans mannar skulle samla upp 1 800 judar i byn Jôzefôw. Arbetsföra män skulle föras till läger, resten – kvinnor, barn, gamla och sjuka skulle likvideras på ort och ställe.

Trapp, en konservativ veteran från Första världskriget, blev svårt chockad. Följande morgon ställde han upp sina män i en halvcirkel och meddelade med kvävd stämma och tårar i ögonen dagens fruktansvärda arbetsuppgift.

Därefter inträffade något extraordinärt – Trapp erbjuder vem som så önskar att, med tanke på operationens gruvlighet, träda fram och därmed bli befriad. Efter en paus stiger en man fram ur ledet och, när isen väl brutits, ytterligare tio. De lämnar in sina gevär och tilldelas annan tjänst. Resten omringar Jôsefôw och driver judarna till torget.

De som är för svaga, bland annat alla patienterna på byns sjukhus, eller som visar tecken på sölfärdighet skjuts på fläcken. Från torget lastas judarna portionsvis upp på lastbilar och förs till en skog några kilometer bort.

Nackskott

I början paras offer och bödlar ihop ansikte mot ansikte och går in i skogen, där judarna beordras att lägga sig platt för att därefter få ett nackskott. Ett kompani har noggrant instruerats av bataljonsläkaren, som på en skiss visat exakt på vilken nackkota skyttarna skall sikta med bajonetten som riktmedel.

Andra, som ej tagit del av grundkursen, försöker i början skjuta på fri hand, vilket ofta resulterar i att kraniet exploderar med den följd att hjärnsubstans, benflisor och blod yr kring exekutörerna – mycket obehagligt.

Massakern pågår hela dagen och långt in på kvällen. När 1 500 judar äntligen dödats, har de helt ovana skyttekompanierna varit verksamma i sjutton timmar, endast avbrutna av fika och rökpauser samt under eftermiddagen en generös tilldelning av alkohol.

Under operationens gång bortfaller en del soldater, som inte kan förmå sig att skjuta mer – de åberopar illamående, trötthet och att de helt enkelt har fått nog. I intet fall vägras dem befrielse från fortsatt slaktande.

Ett annat sätt att smita var helt enkelt att hålla sig undan och ta bondpermis, vilket var lätt i den allmänna röran där olika exekutionsplutoner letade efter likfria plättar i skogen.

Högst 10 procent utnyttjade till kamraternas måttliga irritation dessa mygelmöjligheter – resten fortsatte plikttroget med "skitjobbet". När de kom tillbaka till barackerna sent på kvällen, var stämningen tryckt – man söp friskt och talade inte om det inträffade – ämnet var tabu.

Detta elddop inträffade när den helt krigsovana och oförberedda bataljonen varit i Polen i tre veckor och innan gruppintegrationen var cementerad. Under ytterligare drygt ett års tjänstgöring i Polen kom bataljon 101 att skjuta minst 38 000 judar och deportera ytterligare 42 000 till koncentrationsläger.

Att samla ihop judar och per tåg sända dem till en säker död upprörde inte ens de mest krankmagade poliserna. Massmordsorgierna flöt med tiden ihop i deras minnen men 20 år senare kunde vissa erinra sig särskilt obehagliga episoder, till exempel att de under ett helt slaktpass tvingats stå med våta fötter i ett kärr.

När det gällde att ansikte mot ansikte fösa eller släpa offren till ett undangömt ställe och egenhändigt skjuta dem, utkristalliserades med tiden tre grupper.

En relativt liten grupp var entusiastisk och anmälde sig frivilligt. Majoriteten gjorde som den blev tillsagd men försökte, när tillfälle gavs, att hålla sig undan. Bara en ytterst liten minoritet – 10 procent eller mindre – lyckades bibehålla en rest av moralisk anständighet och helt undandra sig att delta i massakern.

Att de kunde göra det berodde delvis på att det aldrig var någon brist på mer eller mindre villiga bödlar men det bör inskärpas, att det knappast existerar ett enda dokumenterat fall under hela Förintelsen då vägran att döda lett till allvarliga konsekvenser för den som valt att stå på sig.

Brownings bok heter just "Ordinary Men". Förintelsens hantverkare var ytterst sällan sadister, psykopater eller fanatiker. De var beklämmande vanliga människor utan något som helst anlag för heroism. Att 80–90 procent av bataljon 101:s högst ordinära reservpoliser kunde utföra dessa mörksens gärningar är fasansfullt men icke desto mindre sant. De var inga skrivbordsmördare som superbyråkraten Eichmann utan slaktade i fält. Eftersom deras högsta befäl, den skakige major Trapp, givit dem full frihet att inte besudla sina händer återstår frågan varför inte fler tog chansen.

Browning betonar, att de anklagade vid rättegångarna på 60-talet mycket hellre skyllde på att de lytt order, utdelade av behöriga auktoriteter än att de fallit undan för grupptrycket. I verkligheten torde det senare ha spelat en avgörande roll. Att sticka ut näsan och bryta ledet är alltid riskabelt för grupplevande primater.

Vägrarna var noga med att inte försöka framstå som bättre än sina kamrater; de skyllde i stället på svaghet. De betraktades också som fega, omanliga eller fina i kanten – typiska civilister. Genom att dra sig undan ökade de den otrevliga arbetsbördan för de andra. Det var enklare att skjuta än att bli betraktad som en asocial mes i denna macho-värld.

Avvikare riskerade isolering och utstötning, en mycket oroande position, när man var utlämnad till grupptillhörigheten i ett främmande och fientligt land. Endast exeptionella personer stod ut med kamraternas hånfulla avståndstagande.

Browning avslutar sin bok med orden "Within virtually every social collective, the peer group exerts tremendous pressure on behavior and sets more norms. If the men of Reserve Police Battalion 101 could become killers under such circumstances, what group of men cannot?"

Elchocker

Goldhagens föreställning om att den tyska kulturens virulenta antisemitism ger en unik förklaring till Förintelsens monstruositet är alltför optimistisk. Stanley Milgrams välkända experiment visade att två tredjedelar av vanliga, så kallade hyggliga medborgare i en demokratisk stat är beredda att, utan något som helst hot eller utsikt till belöning, ge en helt oskyldig och okänd medmänniska förmodat livsfarliga elchocker.

När en grupp psykiatriker före experimentet ombads förutsäga utfallet, gissade de att en (psykopatisk) individ på tusen skulle administrera maximal strömstyrka – alltså 0,1 procent mot verklighetens 64 procent. Idén om den goda människan är av ideologiska skäl svårutrotad men faktum torde vara, att de potentiella mördarna lever mitt ibland oss.

SVANTE FOLIN